

VÝVOJ A REGIONÁLNA DIFERENCIÁCIA SOCIÁLNEJ INFRAŠTRUKTÚRY NA SLOVENSKU

Anton Michálek

Geografický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Abstract: Social infrastructure is an important part of the overall infrastructure which affects life quality and the overall development of territory. The aim of the paper is to evaluate the development and spatial distribution of social infrastructure facilities in pre-transition and transition periods. The paper analyses the most important aspects which determine the development of social infrastructure and especially those which influence its spatial diversification. The paper brings several interesting facts and pieces of knowledge which can be applied to generation of programmes focused on optimal development of social infrastructure in relation to territorial development and needs of population in regions and towns of Slovakia.

Key words: social infrastructure; structure of facilities; territorial development; spatial diversification; location; transition

1. ÚVOD

Funkčný aspekt pojmu sociálna infraštruktúra v širšom zmysle znamená integrovaný celok vonkajších podmienok života spoločnosti, ktorá zahŕňa najmä zariadenia pre reprodukciu pracovnej sily (byty, školy, zdravotné zariadenia, sociálne a kultúrne zariadenia). Uvedená všeobecne akceptovaná definícia sociálnej infraštruktúry v širšom zmysle indikuje, že je dôležitým faktorom reprodukčného procesu pracovnej sily a následne spolu s technickou infraštruktúrou významne ovplyvňuje regionálny rozvoj. Jednou zo súčastí sociálnej infraštruktúry sú i zariadenia sociálnej starostlivosti (sociálna infraštruktúra v užšom zmysle). Patria sem zariadenia sociálnych služieb – domovy dôchodcov, penzióny pre dôchodcov, domovy sociálnych služieb (ďalej DSS) pre dospelých, DSS pre deti, detské domovy, stanice opatrovateľskej služby, zariadenia pestúnskej starostlivosti, zariadenia chráneného bývania, domovy pre osamelých rodičov, útulky, krízové strediská, resociačné zariadenia, rehabilitačné strediská, zariadenia opatrovateľskej služby. Sociálna infraštruktúra v užšom zmysle je teda komplex zariadení, ktoré umožňujú, resp. vytvárajú v regióne alebo v sídle lepšie životné podmienky obyvateľom. Jej hustota by mala zodpovedať potrebám obyvateľstva a mala by byť dostupná všetkým, ktorí ju potrebujú. Z hľadiska zákonitosti rozmiestnenia zariadení sociálnej starostlivosti platí zásada,

že čím je sídlo (región) väčšie, tým by malo byť kapacitne väčšie a kvalitnejšie vybavené. Rozmiestnenie zariadení sociálnej starostlivosti závisí na mnohých faktoroch. Najdôležitejšie sú počet obyvateľov a ich štruktúra, zdravotný stav, sociálny a rodinný status, ako aj podiel odkázaného obyvateľstva v dôsledku staroby, telesných alebo duševných chorôb.

Cieľom príspevku je zhodnotiť vývoj a priestorové rozloženie zariadení sociálnej infraštruktúry Slovenska v predtransformačnom a transformačnom období vo vzťahu k územnému rozvoju a potrebám obyvateľstva v regiónoch.

2. SOCIÁLNA INFRAŠTRUKTÚRA A REGIONÁLNY ROZVOJ PRED ROKOM 1989

Sociálna infraštruktúra z časopriestorového aspektu je skeletom priestorovej organizácie vytvoreným spoločnosťou územne spojená do jednotného materiálneho komplexu. Tento komplex je schopný začleniť sa do rôznych systémov a napomáhať reprodukcii demografického a sociálneho systému i každodenným potrebám spoločnosti a jednotlivca. Región a infraštruktúra tvoria jeden celok. Región dáva infraštruktúre charakter a infraštruktúra pôsobí na ďalší rozvoj regiónu, spomaľuje, alebo urýchľuje jeho rozvoj. Región podstatne ovplyvňuje celý komplex zariadení a sústreďuje určitý počet funkcií na uspokojenie vlastného obyvateľstva i na medziregionálnu výmenu. Jestvujúce zariadenia sociálnej infraštruktúry v priestore sú nevyhnutné na zabezpečenie každodenného života obyvateľov, ale sú zároveň dôležitou podmienkou a ukazovateľom životnej úrovne. Určiť úroveň infraštruktúry a mieru jej vplyvu na rozvoj regiónu je veľmi ťažké kvantifikovať, ale naisto zohráva významnú úlohu pri rozvoji regiónu a je dôležitá i z hľadiska ľudského rozvoja a kvality života. Pri kvantifikácii potrieb zariadení sociálnej infraštruktúry sa potreby v predtransformačnom socialistickom období určovali na základe počtu používateľov pomocou kapacitných štandardov (stanovených normatívou). Pri stanovovaní potrieb kapacít jednotlivých druhov vybavenosti zariadení v stanovených veľkostných kategóriách miest a obytných súborov sa do roku 1989 vychádzalo z niekoľkých materiálov uvádzajúcich základné štandardy a ukazovatele. Zásadnými materiálmi boli: Sústava štandardov, normatívov a technicko-hospodárskych ukazovateľov v SSR na roky 1982 – 1990, Zásady a pravidlá územného plánovania (VÚVA Brno, URBION Bratislava 1984), Rôzne rezortné materiály a smernice (Typizačné smernice) a iné. Hoci boli uvádzané hodnoty štandardov prevažne orientačné, mnohokrát boli jedinými ekonomickými podkladmi pre rozvoj zariadení vybavenosti v jednotlivých sídlach Slovenska a ich častí. Ich význam sa preceňoval. Štandardy boli spracovávané na veľký počet druhových súborov zariadení (vzhľadom na systém plánovaného hospodárstva). Väčšina uvedených materiálov uvádzala predovšetkým najfrekvencovanejší plošný štandard: štandard podlažnej plochy zariadenia na 1000 obyvateľov sídla, resp. obytného súboru. Štandardy predstavovali určitú optimálnu mieru kvality uspokojovania potrieb obyvateľov v určitom čase a priestore. Štandardy však boli limitované hospodárskymi možnosťami. Cieľom rozvoja kapacít zariadení vybavenosti by mal byť vyrovnaný štandard, v ktorom platí: štandard = potreby. V mnohých prípadoch bol štandard menší ako sú potreby. Štandardy mali odrážať spoločensky zdôvodnenú potrebu zariadení, veľkosti plôch a kapacít na určitú účelovú jednotku.

V socialistickom období pri stanovení optimálnych štandardov jednotlivých druhov sociálnej infraštruktúry pre regióny, krajské a okresné mestá a pre iné sídla, sa nie vždy vychádzalo z podrobného stavu sociálno-ekonomických funkčných zložiek a potrieb obyvateľstva v území, regiónoch, mestách a ich spádových územi. Aj z tohto dôvodu mnohé územia, regióny a niektoré mestá zostali nepokryté niektorými zariadeniami sociálnej infraštruktúry. Domovy sociálnych služieb boli prevažne lokalizované mimo miest, často v nevyhovujúcich objektoch, čo platilo v mnohých prípadoch aj pre domovy dôchodcov. Pri posudzovaní úrovne štrukturálnej vybavenosti krajských a okresných miest neboli častokrát reflektované potreby obyvateľstva, zastúpenie jednotlivých zariadení v regiónoch a mestách a štandardy v prípade jednotlivých druhov vybraných zariadení vo väzbe na navrhované minimálne (optimálne) štandardy.

2.1. Lokalizácia zariadení a jej nedostatky v socialistickom období rozvoja

Geografické rozmiestnenie týchto zariadení a názory na toto rozmiestnenie sa v minulom režime rôznili. Podľa niektorých názorov mali by byť tieto zariadenia, predovšetkým domovy dôchodcov, zriadené na okraji mestských alebo vidieckych sídiel. Názory niektorých urbanistov podporované názormi psychológov a lekárov vychádzali z presvedčenia, že domovy dôchodcov by mali byť budované v prostredí v ktorom dôchodca žil počas pracovného procesu. Geografické rozmiestnenie týchto zariadení malo rešpektovať aj požiadavky pokoja a kultúrneho prostredia. Tieto požiadavky podľa nich dobre spĺňali predmestia. Vybavenie sídiel (regiónov) zariadeniami sociálnej starostlivosti malo byť tiež v priamom vzťahu k počtu a vybraným štruktúram obyvateľstva. Kluby dôchodcov a iné denné zariadenia sa budovali tak, aby boli dobre dostupné. Domovy dôchodcov boli navrhované tak, aby jedno zariadenie pokrývalo 10000 obyvateľov (kapacita mala odrážať potreby obyvateľov). Pri rozmiestnení platili tri základné princípy: princíp kultúrneho a tichého prostredia, princíp dostupnosti (geografickej i veľkostnej), princíp dopytu (ekonomickej efektivity). Jednotlivé princípy neboli chápané schematicky, ale vždy v rozsahu, ktorý im určovali základné vzťahy, ako už spomínaná veľkosť populácie, jej vybrané štruktúry, ale aj špecifické podmienky sídiel a regiónov. Všetky tieto princípy zodpovedali socialistickému chápaniu postavenia a budovania zariadení sociálnej starostlivosti a vzájomne sa prelínali. Princíp kultúrneho a tichého prostredia mnohokrát sledoval aj ekonomické ciele. Mnohé „nové“ zariadenia boli napr. budované v lokalitách málo atraktívnych a v budovách ktorým hrozilo schátranie. Princíp dostupnosti odrážal snahu sprístupniť a uspokojiť životné potreby postihnutých sociálnych skupín vo všetkých regiónoch, ale prednostne boli uspokojované obyvateľstvo tých území (regiónov), ktoré boli vyčlenené ako „perspektívne“. Princíp dopytu, ktorý sa začal prejavovať v neskoršom období, sledoval hľadisko efektívnosti využitia uvedených zariadení.

Rozvoj sociálnej (podobne ako technickej) infraštruktúry v predtransformačnom (socialistickom) období najvýznamnejšie ovplyvnil proces socialistickej industrializácie a urbanizácie. V dôsledku industriálnej urbanizácie, ktorá znamenala koncentráciu výroby a následne i obyvateľstva do miest, resp. do niektorých lokalít sa prevažna časť zariadení sociálnej infraštruktúry koncentrovala do týchto lokalít. Závažným problémom kapacitných štandardov bola skutočnosť, že málo zohľadňovala určité diferenciácie a špecifiká jednotlivých regiónov. Ani z aspektu sledovania efektívnosti nebola v období socializmu dosiahnutá optimálna úroveň vybavenosti sociálnou infraštruktúrou voči po-

žiadavkám. Nebolo dodržané hlavné kritérium rozmiestňovania spočívajúce v regionálnej rovnováhe nárokov a kapacít. Neboli dostatočne preskúmané skutočné potreby regiónov, ktoré v dôsledku svojich osobitostí, zvláštností a špecifik modifikovali rôzne nároky na jednotlivé druhy zariadení. Proces socialistickej urbanizácie, ktorý sa na Slovensku začal v 60. rokoch minulého storočia mal mnohé nedostatky a bol neúplný, čo sa prejavilo aj na nedostatočnej a nevyváženej sociálnej infraštruktúre. Zrýchlená urbanizácia v dôsledku intenzívnej industrializácie do stredných a veľkých miest a vybraných regiónov mala viac-menej charakter koncentrácie obyvateľstva do miest bez adekvátneho rozvoja sociálnej infraštruktúry. Za plánovanou koncentráciou obyvateľstva do vybraných miest a obcí a s ňou spojenou hromadnou bytovou výstavbou zaostával rozvoj infraštruktúry. Táto „redukovaná“ urbanizácia bola podriadená politickým a ideologickým cieľom a vyznačovala sa poddimenzovaným a oneskoreným rozvojom najmä sociálnej infraštruktúry. V novopostavených mestských sídliskách (zväčša na okrajoch miest), kde sa koncentrovali hlavné imigračné prúdy mladších vekových kategórií vznikala sociálno-priestorová periféria, t.j. sídliska s nedostatočnou sociálnou infraštruktúrou. V niektorých parametroch vybavenosti sociálnymi zariadeniami nové sídliska nedosahovali ani úroveň tých sídiel, z ktorých obyvateľstvo sa sem prisťahovalo. Osídľovanie nových obytných súborov mladými rodinami vytvoril vekovo-monolitné spoločenstvá, čo viedlo k nárazovému utváraniu potrieb a zariadení v jednotlivých životných cykloch rodín. Relatívna priestorová izolovanosť spôsobovala nedostatok určitých zariadení sociálnej infraštruktúry, ktorá nemohla byť saturovaná na primeranej kvantitatívnej, ale najmä kvalitatívnej úrovni. Redukovaná urbanizácia (v zmysle nenaplnenia všetkých atribútov napr. oneskorovanie niektorých druhov infraštruktúry za bytovou výstavbou a pod.) spôsobila aj vznik novej sociálno-ekonomickej nerovnováhy, ktorá sa prejavila aj ďalšími problémami veľkých miest (narušené životné a pracovné prostredie, doprava a pod.), ale aj krízou menších sídiel a miest (vyľudňovanie, starnutie, slabá infraštruktúra, zlý sociálny a pracovný potenciál). Rozvíjali sa územia kadiaľ prechádzali urbanizačné pásy (osi rozvoja) a upadalo ostatné územie ležiace mimo nich. Aj v dedinských nestrediskových sídlach, ktoré boli zaradené do kategórie „neperspektívnych“ sa ukázalo, že socialistickej urbanizácia nie je schopná plniť klasické ciele modernizácie, sociálne, kultúrne a pod. Negatívne vplyvy sa prejavili najviac v sídlach do 2000 obyvateľov, ktoré zaznamenali najvyšší úbytok a odchod obyvateľov do miest. Dôsledkom zrýchlenej urbanizácie bol aj pokles civilizačnej úrovne sociálnej infraštruktúry v nestrediskových sídlach, zvlášť v tých, ktoré boli klasifikované ako nerozvojové a bolo v nich (podľa vtedy platných zákonov) zakázané stavať resp. rozvíjať infraštruktúru. Tieto, zväčša menšie sídla a obce začali upadať a výrazne v negatívnom zmysle sa v nich zmenili podmienky života obyvateľov. Neskôr si význam rozvoja sociálnej infraštruktúry uvedomili aj centrálni socialistickí plánovači, ktorí v nej videli východisko pre rozširovanie socialistického spôsobu života i zvýšenia životnej úrovne a kvality života obyvateľstva. Zvýšenie efektívnosti, optimalizovania kapacít a výkonov infraštruktúry sa malo v konečnom dôsledku premietnúť do jej rozvoja v regiónoch. Rozvoj sociálnej infraštruktúry bol chápaný ako služba obyvateľstvu v zmysle, že socialistický štát je schopný sa postarať i o ľudí mimo pracovného procesu.

2.2. Úroveň a rozvoj sociálnej infraštruktúry v socialistickej dobe

Pri hodnotení úrovne a rozvoja sociálnej infraštruktúry v socialistickej dobe sme boli silne limitovaní nedostatkom informácií a obmedzením nevyhovujúcimi (nedostaču-

júcimi) vzájomne časovo neporovnateľnými údajmi, ktoré nám neumožnili presne zhodnotiť úroveň a trendy rozvoja sociálnej infraštruktúry resp. jej jednotlivých zariadení. Z tohto dôvodu sme sociálnu infraštruktúru analyzovali a hodnotili na základe:

1. celkového počtu (rastu) ústavov sociálnej starostlivosti
2. ich priemernej veľkosti
3. ich kapacity teda počtu miest prepočítaných na počet obyvateľov
4. ich vyťaženosť.

Tabuľka 1 Charakteristiky sociálnej infraštruktúry v rokoch 1955 – 1990

	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Počet ústavov soc. starostlivosti	81	98	106	121	130	144	180	220
Tempo rastu	-	121	108	114	107	111	125	122
Priemerná veľkosť ústavu*	70	98	116	111	117	118	114	108
Počet miest	5701	9568	12239	13451	15266	16931	20459	23775
Počet miest na 10000 obyv.	15,2	23	28	29,6	32	33,9	39,3	44,8
Vyťaženosť (v %)	95,1	92,4	93,7	93,6	94,6	97,8	93,6	95,4

* podľa počtu miest

Zdroj: Štatistický úrad SR. Štatistické ročenky ČSSR za roky 1960, 1970, 1980, 1990.

Ide o štatisticky relevantné a porovnateľné údaje, ktoré nám umožnili sledovať ich kvantitatívnu i kvalitatívnu úroveň, trendy, ale aj opodstatnenosť ich existencie a efektívnosť využitia (tab. 1). Analyzovali a hodnotili sme teda stav, úroveň a rozvoj. Pri skúmaní a charakteristike sociálnej infraštruktúry v predtransformačnej etape sme získali nasledujúce významné poznatky. S rastom obyvateľstva, so spoločenskou objednávkou a ďalšími významnými skutočnosťami v sledovanom období permanentne a takmer rovnomerne rastie počet zariadení sociálnej starostlivosti. Tento nárast v sledovanom období (s výnimkou posledného obdobia) je takmer rovnomerný, čo znamená, že v jednotlivých 5-ročných obdobiach je prírastok približne rovnaký. Tempo rastu sa od roku 1955 do roku 1990 pohyboval v intervaloch od 107% – 125%. Najnižšie tempo rastu 107% sme zaznamenali v období rokov 1970 – 1975 a najvyššie v poslednom sledovanom období teda v rokoch 1980 – 1985, kedy dosiahlo 125%. Oveľa väčší význam ako absolútny i relatívny nárast počtu zariadení sociálnej starostlivosti má sledovanie počtu miest, teda veľkostná kapacita zariadení. Na tento účel sme využili ukazovateľ, ktorý sleduje počet miest v týchto zariadeniach na 1000 obyvateľov. Z analýzy tohto ukazovateľa možno vidieť, že sociálna infraštruktúra vyjadrená kapacitou jednotlivých zariadení mala pozitívny vývin a rástla dokonca rýchlejšie ako počet obyvateľov. Prírastok vzhľadom na vývoj počtu obyvateľov bol opäť najvyšší v roku 1990, kedy dosiahol 45 miest na 10 000 obyvateľov. Relatívny prírastok dosiahol hodnotu 17% (priemer za obdobie rokov 1955 – 1990 bol 11,7%). V socialistickom období najmenej miest len 15 na 10000 obyvateľov bolo zaznamenané opäť v roku 1955, avšak počet miest sa takmer rovnomerne zväčšoval a v roku 1990 dosiahol spomínaných takmer 45 miest na 10000 obyvateľov. Ďalším významným ukazovateľom, ktorý sme sledovali a ktorý nám zároveň veľa napovedal o priebehu procesov formujúcich sociálnu infraštruktúru je priemerná veľkosť ústavov. Kým v roku 1955 bola priemerná veľkosť okolo 70 miest, zväčšovanie kapacít do začiatku 80. rokov spôsobilo, že v roku 1980 priemerná kapacita bola 118 miest. Koncentračné procesy industriálnej urbanizácie v období jej najväčšieho rozmachu spôsobili i koncentráciu sociálnej infraštruktúry do pólův (regiónův) rastu resp. do ich blízkeho okolia. V období rokov 1980 – 1985 nastáva zlom a ich veľkosť začína klesať, pričom v roku 1990 priemerná veľkosť ústavov dosahuje 108 miest. Táto skutočnosť súvisí s mnohými procesmi, pričom najvýznamnejšie pôsobí koncentrácia a zvyšovanie kapacit-

nej veľkosti v jednotlivých zariadeniach v 70. rokoch a mierny pokles kapacít od začiatku 80. rokov. Tento trend je podmienený dvomi rozdielnymi etapami. Pre prvú je typická kapacitná kumulácia v existujúcich zariadeniach, pre druhú vznik nových zariadení a ich diverzifikácia. Z údajov o vyťaženi do roku 1990 môžeme vidieť ich využitelnosť, ktorá sa pohybuje od 92,4% v roku 1960 do 97,8% v roku 1980. Napr. v roku 1957 bolo na Slovensku 78 domovov dôchodcov, v ktorých bolo 4885 miest, do roku 1970 vzrástol ich počet na 107 s takmer 10 000 miestami (Pisca 1974). Na 1 000 obyvateľov vo veku nad 65 rokov však pripadlo len asi 21 miest (postelí). Domovy dôchodcov vznikali jednak adaptáciou starých, často historických budov, ktorým hrozilo spustnutie, alebo sa budovali nové účelové stavby (Nitra, Partizánske, Likavka). V roku 1990 ich bolo 79 s 9036 miestami.

2.3. Priestorové rozmiestnenia zariadení sociálnej starostlivosti v socialistickom období

Veľmi chudobné a neporovnateľné údaje o zariadeniach sociálnej infraštruktúry v sledovanom období nám nedovoľujú robiť rozsiahle analýzy a závery o jej vývoji a geografickom rozmiestnení. Vychádzajúc z existujúcich dostupných dát možno konštatovať nasledujúce skutočnosti. V sledovaných rokoch výrazne vzrástla kapacita (počet lôžok) v ústavoch sociálnej starostlivosti. Rast kapacít zaznamenali všetky kraje, ale aj okresy aj keď v rozdielnej miere (tab. 2).

Tabuľka 2 Počet miest v ústavoch sociálnej starostlivosti v rokoch 1961 a 1990

	1961	na 10000 obyv.	1970	na 10000 obyv.	1980	na 10000 obyv.	1990	na 10000 obyv.
BA	327	14	325	11	1153		1744	39
BH	525	41	842	63	888	62	973	66
DS	368	42	654	69	742	71	980	89
GA	50	4	89	7	295	21	588	40
KN	86	8	146	14	276	25	413	37
LV	194	16	207	17	404	33	597	49
NR	240	13	588	30	767	37	1105	52
NZ	400	28	510	34	713	47	890	56
SE	582	45	622	46	938	65	1171	79
TO	415	32	570	40	570	37	918	57
TN	298	19	434	26	608	35	675	37
TT	187	10	188	9	314	14	577	24
ZS kraj	3345	22	4850	31	6515	39	10631	52
BB	280	21	592	41			846	47
CA	28	3	-	-			521	42
DK	-	-	-	-			384	32
LM	55	5	405	34			576	43
LC	324	24	481	51			603	62
MT	-	-	314	34			679	60
PB	354	28	465	34			1071	63
PD	122	12	123	11			361	26
RS	192	19	192	20			586	59
VK	-	-	100	22			300	63
ZV	50	5	100	9			450	37
ZH	219	24	220	24			619	65
ZA	303	21	284	18			686	37
SS kraj	1927	15	3276	23			17682	49

Pokračovanie tab. 2

BJ			162	25	302	42	317	40
HN			410	42	430	41	460	41
KE			457	32	619	30	849	36
KO			390	39	515	52	582	59
MI			64	6	153	14	563	50
PP			144	12	306	22	453	29
PO			515	23	680	37	800	40
RV			123	15	123	14	169	17
SN			605	47	660	47	745	51
SL			-	-	-	-	230	49
SK			247	65	294	71	302	69
TV			300	26	361	31	349	29
VT			246	40	236	34	290	39
VS kraj	2076	19	3663	29	4679	33	6509	42

Prázdne políčka: údaje za tieto roky sú nedostupné

Zdroj: Štatistický úrad SR. Štatistické ročenky ČSSR za roky 1960, 1970, 1980, 1990.

Kým napr. v roku 1961 existovalo viacero okresov, v ktorých sa nenachádzalo žiadne zariadenie sociálnej starostlivosti (Dolný Kubín, Martin, Stará Ľubovňa a ďalšie). V roku 1980 to bol len jediný okres Stará Ľubovňa (samozrejme ak neuvažuje o okresoch Stredoslovenského kraja za ktoré nie sú z uvedeného obdobia dostupné údaje). V roku 1990 mal už každý okres minimálne jedno zariadenie sociálnej starostlivosti. Z analýzy priestorového rozmiestnenia zariadení sociálnej starostlivosti v sledovanom období môžeme vidieť ich výraznú koncentráciu v západnej, resp. juhozápadnej časti republiky. Tento jav je zreteľný pri rozmiestnení všetkých zariadení sociálnej starostlivosti s výnimkou zariadení pre mládež, ktoré boli viac zastúpené na území bývalého Východoslovenského kraja. Zlá situácia vo vybavenosti sociálnou infraštruktúrou bola na strednom Slovensku, kde sa nachádzalo len 9 centier v ktorých boli lokalizované ústavy sociálnej starostlivosti.

3. SOCIÁLNA INFRAŠTRUKTÚRA V TRANSFORMAČNOM OBDOBÍ

Ani obdobie transformácie nespĺnilo očakávania súvisiace s dobudovaním optimálnej siete sociálnej infraštruktúry. V rámci Slovenskej republiky je naďalej nedostatočná a nerovnomerná sieť zariadení sociálnych služieb (obr. 1). Z toho dôvodu nepokrýva oprávnený dopyt občanov po rozvoji z hľadiska druhovosti zariadení a ich početnosti v jednotlivých regionálnych celkoch (tab. 4 a 5). V rámci SR je cca 12 000 žiadateľov o poskytovanie starostlivosti v zariadeniach sociálnych služieb, ktorí spĺňajú podmienky pre poskytovanie tejto starostlivosti, ale vzhľadom na nedostatok voľných miest sú zaradení do poradovníka čakateľov s niekoľkoročnou čakacou dobou (od 3 do 7 rokov). Jestvujúca sieť zariadení sociálnych služieb, z hľadiska kvality poskytovanej starostlivosti determinovanej aj technickým stavom objektov, nevytvára podmienky pre zabezpečovanie náležitej starostlivosti. Ide o dôsledok dlhodobého nezabezpečeného zdrojového krytia údržby, obnovy a rozvoja materiálno-technickej základne (Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja 2003). Zariadenia sociálnych služieb sú v zriaďovateľskej pôsob-

nosti špecializovanej štátnej správy (krajských úradov) a v zmysle legislatívnych zmien postupne prechádzajú do zriaďovateľskej pôsobnosti vyšších územných samosprávnych celkov.

Tabuľka 3 Zariadenia sociálnych služieb podľa druhu 1999 – 2001

Ukazovateľ	1999	2000	2001
Domovy dôchodcov	146	154	167
Domovy – penzióny pre dôchodcov	29	30	31
Domovy sociálnych služieb pre dospelých	69	75	87
Domovy sociálnych služieb pre deti	60	60	68
Detské domovy	82	81	86
Stanice opatrovateľskej služby	21	20	21
Zariadenia pestúnskej starostlivosti	19	19	18
Zariadenia chráneného bývania	4	2	1
Domovy pre osamelých rodičov	24	26	28
Útulky	39	39	54
Krizové strediská	6	8	10
Resocializačné zariadenia	8	10	13
Rehabilitačné strediská	4	5	6
Zariadenia opatrovateľskej služby	73	75	80
Spolu	584	604	670

Zdroj: Štatistický úrad SR. Zariadenia sociálnych služieb v SR za roky 1999, 2000, 2001

Zariadenia sociálnej starostlivosti (ZSS) boli zriaďované mimo regiónov bývania, na okrajoch miest a obcí, prevažne v neúčelových budovách – kaštieloch, materských školách, kúriach, ubytovniach, ktoré boli rekonštrukciami, prístavbami a nadstavbami prispôbené danému účelu. V mnohých prípadoch na objekty zariadení sociálnej starostlivosti nenadväzuje príslušná technická a zdravotná infraštruktúra. V ZSS je nedostatok priestorov pre individuálny život rešpektujúci osobnosť človeka spolu s jeho potrebami a záujmami, čo výrazne obmedzujú suverenitu a identitu každého jedinca. Bývanie pôsobí neosobne a neútulne. Toto prostredie potom nevytvára predpoklady na úspešné zvládnutie adaptačného procesu a utváranie pozitívnych interpersonálnych vzťahov. Naopak prispieva k vytváraniu atmosféry napätia, konfliktov a sťažností. Úroveň bývania v ZSS je dlhoročným problémom a preto zriaďovatelia zariadení sociálnych služieb pristúpili, vychádzajúc z podmienok regiónu, k postupnému znižovaniu kapacity vo vybraných ZSS. Tým sa vlastne zvýšila obytná plocha na jedného obyvateľa. Napriek tomu sú však zariadenia, kde na občana pripadá len 2,6 m² obytnej plochy, pričom najnižšia priemerná obytná plocha pripadajúca na jedného občana v ZSS pre dospelých občanov je 4,83 m², a to v Trenčianskom kraji.

Umiestnenie v zariadeniach sociálnych služieb sa uplatňuje až vtedy, keď je vylúčené zotrvanie občana v jeho prirodzenom – pôvodnom prostredí, a to ani s pomocou poskytovania tzv. terénnych služieb sociálnej starostlivosti, najmä opatrovateľskej služby a spoločného stravovania. V porovnaní s rokom 1997, v roku 2001 počet miest v zariadeniach sociálnych služieb vzrástol o 21 %. V sledovanom období sa však počet zariadení zdvojnásobil. Dôvodom tohto nárastu je nielen zmena metodiky výpočtu, keďže od roku 1999 sa do zariadení započítavajú aj detské domovy, ale tiež rastúca iniciatíva nešťatných subjektov v oblasti poskytovania sociálnych služieb. S účinnosťou od 1. 7. 2002 došlo v rámci pokračovania procesu decentralizácie sociálnych služieb k presunu zriaďovateľskej pôsobnosti vybraných druhov doposiaľ štátnych zariadení sociálnych služieb na príslušnú obec alebo príslušný samosprávny kraj, s čím bol spojený aj prechod súvisiaceho majetku do vlastníctva samosprávnych orgánov podľa osobitných zákonov. Decen-

tralizáciou bolo dotknutých celkovo 74% siete doposiaľ štátnych zariadení sociálnych služieb. S presunom pôsobnosti na príslušnú obec a príslušný samosprávny kraj podľa zákona súvisí aj poskytovanie decentralizačnej dotácie zo strany štátu pre príslušné obce a samosprávne kraje, a to až do doby uskutočnenia daňovej reformy, ktorá posilní vlastné príjmy samosprávnych orgánov. Transparentnosť procesu financovania z verejných rozpočtov je zásadnou otázkou vo väzbe na požiadavku formulácie a dodržiavania štandardov kvality poskytovania sociálnych služieb, ktoré budú subjektom reformy sociálnych služieb na Slovensku. Prostredníctvom štandardov len veľmi pomaly prichádza k poskytovaniu sociálnych služieb citlivejších k individuálnym potrebám občanov a vytvoreniu reálnejších podmienok pre ich sociálnu inklúziu. Neoddeliteľnou súčasťou skvalitnenia úrovně bývania, ako aj ďalších služieb poskytovaných v ZSS bola aj výstavba nových, projektovo účelne určených ZSS. V dôsledku nedostatku finančných prostriedkov však neboli uvedené do prevádzky ani novovybudované objekty pre účely poskytovania sociálnych služieb. Vyčlenené finančné prostriedky iba v minimálnom rozsahu zabezpečili zdroje na rozostavané veľké objekty a tiež stavby ekologického a havarijného charakteru v ZSS (plynofikácia kotolní, havarijné stavy objektov práčovní a kuchýň) určené na dokončenie. Okrem nedostatočného rozvoja siete zariadení sociálnych služieb celkovú situáciu na Slovensku negatívne ovplyvňujú aj dôsledky reštitučných zákonov vo vzťahu k objektom ZSS.

3.1. Nepriaznivé podmienky transformácie sociálnej infraštruktúry po roku 1989

Pre transformačné obdobie je charakteristické dlhodobé podfinancovanie rozvoja sociálnej infraštruktúry, netransparentnosť jej transformácie, absencia riadiacich zamestnancov s manažérskymi zručnosťami, zaostávajúca legislatívna a právna úprava niektorých spoločenských vzťahov súvisiacich so sociálnou sférou, nedostatok personálneho pokrytia niektorých odborností a špecializácií v sociálnej sfére, nedostatočné spoločenské a hmotné ohodnotenie odborníkov a ostatných zamestnancov sociálnej sféry a pod. Neustále pretrvávajúce a množiace sa problémy v dôsledku nedostatočného zdrojového krytia na úseku sociálnej pomoci v oblasti sociálnych služieb v transformačnom období možno rámcovo vymedziť takto: absencia finančného zabezpečenia prevádzky nových zariadení sociálnych služieb bráni ich odovzdaniu do užívania, opakovane neriešené požiadavky na finančné zabezpečenie opráv a údržby zariadení sociálnych služieb, a to ani v prípadoch havarijných stavov, trvalo nevyčleňované kapitálové výdavky na výstavbu nových zariadení sociálnych služieb projekčne účelovo určených na poskytovanie starostlivosti občanom v hmotnej núdzi alebo sociálnej núdzi, ktoré by nahradili súčasne po stavebno-technickej stránke nevyhovujúce objekty, ktoré nezodpovedajú požiadavkám na zlepšenie kvality života občanov.

Tieto nepriaznivé podmienky mali za následok nízku úroveň kvality poskytovanej sociálnej starostlivosti, nedostatočnú úroveň sociálnej a pracovnej rehabilitácie, pomalý prechod poskytovanej starostlivosti z celoročnej formy poskytovanej starostlivosti na formu poskytovania starostlivosti dennými stacionármi, absenciu prechodu poskytovanej starostlivosti z „ústavného“ typu na starostlivosť poskytovanú v podmienkach blízkom prirodzenému rodinnému prostrediu, slabú podporu terénnych sociálnych služieb, slabú podporu sebestačnosti užívateľov s vytváraním podmienok pre možnosť jeho prechodu do prirodzeného rodinného prostredia s podporou poskytovania pomalé znižovanie kapacity jestvujúcich zariadení sociálnych služieb s prechodom na starostlivosť poskytovanú v podmienkach malokapacitných zariadení, nedostatočnú úroveň materiálo-

technického zabezpečenia starostlivosti, absenciu aktivizačných programov zameraných na posilnenie osobnostného rozvoja užívateľov a pod.

Okrem toho v transformačnom období boli otázky rozvoja sociálnej infraštruktúry dlho mimo záujmu relevantných inštitúcií. Až v roku 1998 Vláda SR uznesením číslo 299 zo dňa 28. apríla 1998 uložila ministromi ŽP v spolupráci s ministrom vnútra, predsedom Štatistického úradu SR a zainteresovanými orgánmi štátnej správy SR spracovať návrh štandardov minimálnej vybavenosti krajských a okresných miest infraštruktúrou (teda aj sociálnou) a metodiku posudzovania úrovne štrukturálnej vybavenosti týchto sídiel s termínom spracovania do 30.12.1999 (www.sazp.sk). Spracovaná úloha nadviazala na predchádzajúce materiály „Návrh koncepcie infraštruktúrálnej projektov a možná spolupráca s MPSVaR SR a Správa o súčasnej úrovni štrukturálnej vybavenosti krajských a okresných miest“. Pre etapy v rámci koncepcie infraštruktúrálnej projektov bola vytvorená medzirezortná pracovná skupina, ktorej činnosť sa obnovila aj pre predkladanú úlohu. V roku 1999 vypracovala Slovenská agentúra životného prostredia Banská Bystrica – Centrum územného rozvoja v spolupráci s MV SR, ŠÚ SR a ostatnými rezortmi, s ostatnými strediskami SAŽP – CÚR a v spolupráci s oslovenými expertmi „Návrh štandardov minimálnej vybavenosti krajských a okresných miest“. Predmetom úlohy bola štrukturálna vybavenosť krajských a okresných miest, ktorých funkcia vyplýva zo zákona č. 221/96 Z.z. o územnom a správnom usporiadaní SR, t.j. sú sídlami krajov a okresov. Materiál sa zaoberal vybavenosťou, ktorá vyplýva z funkcie krajských a okresných miest a nie vybavenosťou, ktorá je potrebná na vybavenie v podstate každého sídla. Z hľadiska sociálnej infraštruktúry boli významné dva základné výstupy: Návrh štandardov minimálnej vybavenosti krajských a okresných miest a Metodika posudzovania úrovne štrukturálnej vybavenosti krajských a okresných miest.

3.2. Rozvoj sociálnej infraštruktúry v transformačnom období

V transformačnom období sa neustály tlak na znižovanie verejných výdavkov a prijímanie reštrikčných opatrení negatívne prejavil aj v oblasti rozvoja a kvality sociálnej infraštruktúry. Napriek deklarovanej snahe transformovať sociálnu infraštruktúru sa realizovala len malá časť stanovených cieľov. Čiastočne realizovanými boli (pomalý) prechod domovov sociálnych služieb z veľkokapacitných zariadení na zariadenia nízko-kapacitné s preferenciou starostlivosti poskytovanej prechodne na určitý čas (tzv. krátkodobé pobyty s charakterom odľahčovacích služieb pre rodiny s ťažko zdravotne postihnutým členom). Čiastočne sa zvýšila podpora služieb poskytovaných v domovoch sociálnych služieb zameraných na realizáciu procesu sociálnej rehabilitácie klientov s konečným cieľom podpory sebestačnosti klienta možnosťou jeho prechodu do prirodzeného rodinného prostredia s podporou poskytovania terénnych sociálnych služieb. Nepodarilo sa zabezpečiť dostatok voľných miest, pričom najväčší nedostatok kapacít a nepokrytý dopyt (najväčší počet čakateľov) pretrváva v zariadeniach sociálnych služieb na poskytovanie starostlivosti celoročne. Nepodarilo sa vybudovať nové stavby so sociálnou funkciou (v zmysle účelu – bezbariérové a pod.). Mnohé zariadenia boli vo väčšine prípadov pri ich vzniku umiestnené do budov, ktoré neboli postavené pre účel poskytovania sociálnych služieb a dodnes plnia funkcie, na ktoré neboli vôbec určené. Domovy sociálnych služieb v poskytovaní služieb občanom vyžadujúcim zvýšenú zdravotnícku a ošetrovateľskú starostlivosť už roky suplujú špecializované zariadenia – liečebne pre dlhodobo chorých v pokročilom veku, ktoré v niektorých krajoch rezort zdravotníctva vôbec nemá zastúpené. Dlhodobo uplatňovaná tendencia nezvyšovania výdavkov verejných rozpočtov na oblasť sociálnych služieb má pri narastajúcich cenách

výrobkov, tovarov a služieb za následok zanedbanie údržby a opráv objektov zariadení sociálnych služieb, zmrazenie investičnej výstavby a rozvoja infraštruktúry týchto zariadení, čo má za následok znižovanie kvality a dostupnosti poskytovanej starostlivosti.

Neboli tiež vytvorené náležité zdrojové predpoklady na realizáciu zámeru skvalitnenia poskytovanej starostlivosti dôsledne rešpektujúcej základné ľudské práva v ich najširšom ponímaní pri poskytovaní starostlivosti v domovoch sociálnych služieb. Napriek rôznym stavebným úpravám a prebiehajúcim procesom humanizácie v predchádzajúcich 14 rokoch, sú mnohé domovy sociálnych služieb stále kapacitne predimenzované a ich priestory nedosahujú ani odporúčané minimum 8 m², obytnej podlahovej plochy na jedného obyvateľa. Z dôvodu nevyhovujúcej ubytovacej kapacity klienti umiestnení v týchto izbách nemajú dostatočné súkromie a priestor na realizáciu vlastného osobnostného rozvoja. Kvalita služieb je nepriaznivo ovplyvnená často aj zlým technickým vybavením objektu. Nevyhovujúce dispozičné riešenie objektov je obmedzujúcim faktorom aj pre humanizáciu podmienok poskytovanej starostlivosti smerom k rozvoju nezávislosti klientov a ich účasti na pracovnom uplatnení. Súčasný stav ubytovacích priestorov nezodpovedá odporúčanému stavebno-technickému normatívu na bývanie pre občanov v kolektívnych zariadeniach. Možno konštatovať, že transformačný proces doposiaľ nevytvoril podmienky na realizáciu a naplnenie požadovaných noriem, čoho dôsledkom je zaostávanie v existujúcej úrovni a rozsahu poskytovaných sociálnych služieb za potrebami. Transformácia nezabezpečila požadovanú kvantitu ani kvalitu poskytovanej starostlivosti v domovoch sociálnych služieb a nezabránila sociálnemu vylúčeniu občana. Spoločnosti sa taktiež nepodarilo garantovať a uplatniť princíp rovnakých príležitostí s akcentom na sociálnu rehabilitáciu dotknutých osôb. V zariadeniach sa nevybudovali samostatné bývanie pre postihnutých klientov, v rámci požiadavky humanizácie sociálnych služieb. Nerozširovali sa ani priestory pracovnej rehabilitácie, ubytovacích centier, ktoré napomáhajú zlepšovať fyzický a psychický stav obyvateľov a napomáhajú ich sociálnej rehabilitácii.

Nevyhnutnosť zvýšenia kvality poskytovanej starostlivosti v domovoch sociálnych služieb vyplynula aj zo záverov návštevy Európskeho výboru na zabránenie mučenia a neľudského či ponižujúceho zaobchádzania alebo trestania (ďalej len „Výbor CPT“) v SR v dňoch 9. až 18. októbra 2000. Výbor CPT vypracoval Správu o skutočnostiach zistených v priebehu jeho návštevy v zariadeniach sociálnych služieb v zriaďovateľskej pôsobnosti krajských úradov a v odvetvovej pôsobnosti MPSVR SR. Výbor CPT konštatoval, že finančné zdroje sú zjavne neprímerané na zabezpečenie riadnej starostlivosti najmä občanom s duševnými poruchami a poruchami správania.

4. SÚČASNÝ STAV SOCIÁLNEJ INFRAŠTRUKTÚRY NA SLOVENSKU

Kľúčovým momentom rozvoja sociálnej infraštruktúry v transformačnom období bola územná reorganizácia a decentralizácia. Permanentne a oveľa rýchlejšie ako v predchádzajúcom období rastie počet zariadení sociálnej starostlivosti. V roku 2000 ich počet dosiahol až 604, čo je takmer dvojnásobný nárast oproti roku 1990. Tempo rastu od roku 1995 do roku 2000 bolo najvyššie v celej histórii Slovenska a dosiahlo 225% (tab. 4). Vzástol aj absolútny i relatívny počet miest v zariadeniach sociálnej starostlivosti, čo

znamená, že sa zvýšila ich kapacita (tab. 5). Z analýzy možno vidieť, že sociálna infraštruktúra vyjadrená kapacitou jednotlivých zariadení mala pozitívny vývin. Zmenšila sa priemerná veľkosť ústavov (v roku 2000 pripadlo na 1 ústav priemerne 50 lôžok), čo môže indikovať ich väčšiu disperzitu v území, a teda i ich lepšiu dostupnosť. Táto skutočnosť dokazuje, že koncentračné procesy industriálnej urbanizácie nahradili dekoncentračné procesy spojené s transformáciou. V tejto etape vznikajú nové zariadenia nie v dôsledku „výrobnej alebo politickej objednávky“, ale v dôsledku potrieb regiónov. Regionálne i lokálne správy si začali uvedomovať potreby obyvateľstva a nastúpené trendy mali pozitívny dopad na rozvoj zariadení sociálnej infraštruktúry v regiónoch. Zariadenia sociálnej infraštruktúry sa začali viac disperzovať v území a stali sa dostupnejšie aj pre obyvateľstvo žijúce v priestorovo alebo hospodársky marginalizovaných regiónoch. Samozrejme, že tento trend má určité hranice a riziká, pričom prekročenie, resp. nedosiahnutie určitého kapacitného prahu vo využiteľnosti týchto zariadení zvyšujú náklady na ich prevádzku a v konečnom dôsledku spätne ohrozujú ich fungovanie a existenciu. V tejto súvislosti je dôležitá otázka využiteľnosti miest v týchto zariadeniach, ktorá významne ovplyvňuje ich opodstatnenosť.

Tabuľka 4 Charakteristiky sociálnej infraštruktúry v rokoch 1995 a 2000

	1995	2000
Počet ústavov sociálnej starostlivosti	268	604
Tempo rastu	122	225
Priemerná veľkosť ústavu*	94	50
Počet miest	25267	29871
Počet miest na 10000 obyvateľov	47	55

* podľa počtu miest

Zdroj: Štatistický úrad SR. Štatistická ročenka SR 1996, 2001

Tabuľka 5 Počet miest v ústavoch sociálnej starostlivosti podľa okresov v roku 1990

Okres	1990	na 10000 obyvateľov	Okres	1990	na 10000 obyvateľov	Okres	1990	na 10000 obyvateľov
BA	1744	39	BB	846	47	BJ	317	40
BH	973	66	CA	521	42	HN	460	41
DS	980	89	DK	384	32	KE	849	36
GA	588	40	LM	576	43	KO	582	59
KN	413	37	LC	603	62	MI	563	50
LV	597	49	MT	679	60	PP	453	29
NR	1105	52	PB	1071	63	PO	800	40
NZ	890	56	PD	361	26	RV	169	17
SE	1171	79	RS	586	59	SN	745	51
TO	918	57	VK	300	63	SL	230	49
TN	675	37	ZV	450	37	SK	302	69
TT	577	24	ZH	619	65	TV	349	29
			ZA	686	37	VT	290	39
ZS kraj	10631	52	SS kraj	17682	49	VS kraj	6509	42

Zdroj: Štatistický úrad SR. Štatistická ročenka okresov SR za rok 1990 – 1995

Na druhej strane budovaniu, rozvoju a vyrovnávaniu rozdielov v sociálnej infraštruktúre v regiónoch po roku 1989 bránila okrem iného absencia nasledovných základných predpokladov: existencia koncepčného a programového dokumentu sociálneho rozvoja spoločnosti a regiónov, nová právna úprava spoločenských vzťahov sociálnej sféry, možnosti získania finančných mimoštátnych zahraničných zdrojov sociálneho roz-

voja, spolupráca štátnej správy so samosprávami a iné. V transformačnom období chýbala aj cielená podpora zariadení sociálnej infraštruktúry z polohy štátnych a regionálnych úrovní. Nebol podporovaný, alebo len v malej miere, rozvoj sociálnej starostlivosti na báze miestnych zdrojov, ako predpoklad zabezpečovania sociálnej starostlivosti všetkých obyvateľov. Neboli vytvorené predpoklady rozvoja, resp. vzniku centier nadregionálneho a regionálneho významu so zvláštnym zreteľom na tie územné časti, ktoré sú neúmerne vzdialené od týchto zariadení. V územnoplánovacích koncepciách sa neuvažovalo so zariadeniami sociálnej infraštruktúry ako s hierarchizovanou sieťou, ktorá by plošne pokryla územie, pričom by využívala predovšetkým miestne danosti. Zariadenia sociálnej starostlivosti sa nie vždy rozvíjali v záujme ich optimálneho využitia a rovnocennej prístupnosti k obyvateľom a v súlade s koncepciami územného rozvoja, podpory rozvoja a dobudovaním centier osídlenia. Rozvoj zariadení sociálnej infraštruktúry bol nedostatočný predovšetkým v centrách osídlenia, ktoré sú najoptimálnejšie z hľadiska dostupnosti týchto zariadení a využitia ich služieb pre čo najväčší počet obyvateľov. Zariadenia podľa druhu a úrovne poskytovaných služieb neboli umiestňované do centier podľa ich významu a postavenia v sídelnom systéme, tak, ako boli doporučované pri jednotlivých typoch centier.

5. DOMOVY DŮCHODCOV A ÚSTAVY SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI PRE POSTIHNUTÉ DETI A MLÁDEŽ

V porovnaní z predchádzajúcim (socialistickým) obdobím situácia starých a nevládných ľudí nevykázala výraznejšie zlepšenie. Narastanie podielu starších ľudí okrem iného spôsobilo ešte väčší nedostatok kapacít, hoci tieto sa mierne zväčšili. V roku 1990 bolo na Slovensku 220 zariadení sociálnych služieb, v roku 2001 ich bolo 670. Kým v roku 1990 bolo na Slovensku 79 domovov dôchodcov, v ktorých bolo 9036 miest, v roku 2001 vzrástol ich počet na 167 s 13 374 miestami. Domovy dôchodcov vznikali jednak adaptáciou starých, často historických budov, ktorým hrozilo spustnutie, alebo sa budovali nové účelové stavby. Na zapojenie do spoločenského a kultúrneho života slúžili dôchodcom dôchodcovské kluby. Domovov penziónov pre dôchodcov bolo 31 s 3 062 miestami. Komplexné sociálne služby okrem domovov dôchodcov plnili ústavy sociálnej starostlivosti určené pre dospelých, ktorí boli mentálne alebo telesne chybní natoľko, že nemohli žiť v normálnom rodinnom prostredí (tab. 6).

Rastúci význam v oblasti sociálnych služieb postupne získava aj starostlivosť o telesne postihnuté deti, ktoré sa umiestňovali v osobitných ústavoch domovov sociálnych služieb pre deti, ktorých bolo v roku 2002 – 65 (tab. 7). Ich cieľom bolo spoločensky integrovať telesne postihnuté deti a mládež a pripraviť ich na návrat do normálneho prostredia a na ekonomickú aktivitu. Tieto ústavy boli zväčša lokalizované vo väčších mestách pretože si vyžadovali osobitnú starostlivosť a kooperáciu orgánov sociálnej starostlivosti, zdravotníctva a školstva. Inou formou sa zabezpečovala spoločenská integrácia deprivatizovaných detí, ktoré z rozličných dôvodov nemohli žiť v rodine. Takéto zariadenia – detské domovy (týchto bolo v roku 2002 – 83) sa budovali najmä v regiónoch východného Slovenska, ktoré vyznačili zvýšenou rodinnou dezintegráciou detí, resp. koncentráciou fyzicky, ale najmä psychicky narušených a problémových detí. Táto lokalizácia pravdepodobne súvisí so zvýšenou koncentráciou Rómov práve v tomto území.

Tabuľka 6 Ústavné zariadenia sociálnych služieb pre dospelých v roku 2002

Druh zariadenia	Počet zariadení	Počet miest
Ústavné zariadenia spolu za SR	275	23444
Domovy dôchodcov	162	12922
Domovy – penzióny pre dôchodcov	15	2192
Domovy sociálnych služieb pre dospelých s		
• telesným postihnutím	4	404
• kombináciou postihnutí	42	3541
• zmyslovým postihnutím	2	160
• duševnými poruchami a poruchami správania	50	4225

Zdroj: Štatistický úrad SR. Zariadenia sociálnych služieb v SR v roku 2002

Tabuľka 7 Ústavné zariadenia sociálnych služieb pre deti v roku 2002

Druh zariadenia	Počet zariadení	Počet miest
Spolu za SR (ústavné zariadenia)	148	7263
Domovy detí	83	3514
Domovy sociálnych služieb pre deti s		
• telesným postihnutím	2	399
• telesným postihnutím a duševnými poruchami a poruchami správania	38	2173
• duševnými poruchami a poruchami správania	25	1177

Zdroj: Štatistický úrad SR. Zariadenia sociálnych služieb v SR v roku 2002

Tabuľka 8 Ústavné zariadenia sociálnych služieb podľa krajov v roku 2002

Ústavné zariadenia spolu (kraj)	Počet zariadení			Počet miest		
	Spolu	Pre dospelých	Pre deti	Spolu	Pre dospelých	Pre deti
	423	275	148	30707	23444	7263
Kraj						
BA	47	31	16	3648	2614	1034
TT	56	38	18	3550	2736	814
TN	50	32	18	3576	2812	764
NR	56	38	18	4531	3597	934
ZA	56	41	15	3833	3224	609
BB	65	40	25	4055	3123	932
PO	53	34	19	3863	2949	914
KE	40	21	19	3651	2389	1262

Zdroj: Štatistický úrad SR 2002. Zariadenia sociálnych služieb v SR v roku 2002

6. PRIESTOROVÉ ROZMIESTNENIA ZARIADENÍ SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI V TRANSFORMAČNOM OBDOBÍ

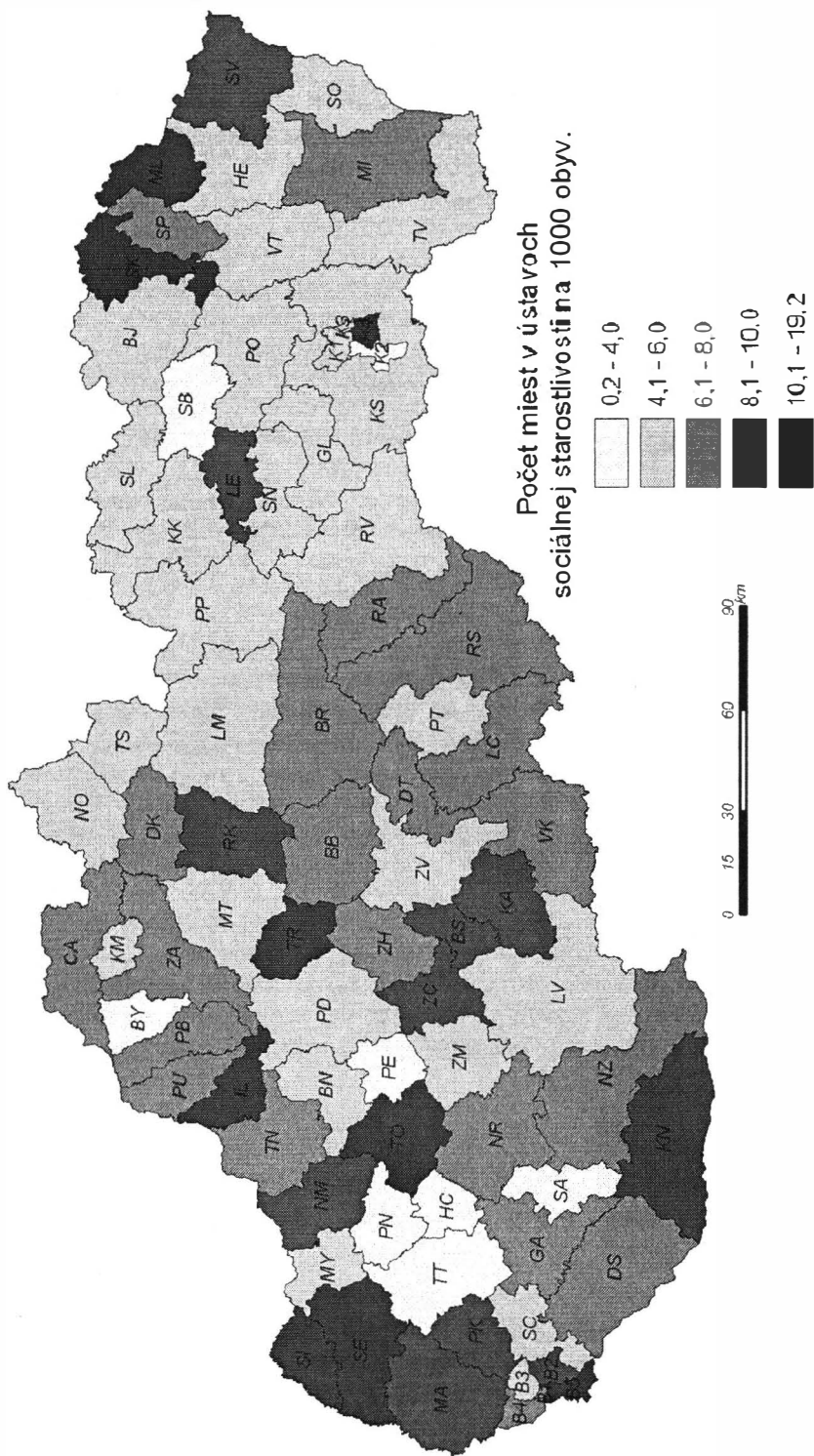
Veľmi chudobné a neporovnateľné údaje o zariadeniach sociálnej infraštruktúry v sledovanom období nám nedovoľujú robiť rozsiahle analýzy a závery o jej vývoji a geografickom rozmiestnení. Vychádzajúc z existujúcich dostupných dát možno konštatovať nasledujúce skutočnosti. V sledovaných rokoch výrazne vzrástla kapacita (počet lôžok) v ústavoch sociálnej starostlivosti. Rast kapacít zaznamenali všetky kraje, ale aj okresy aj keď v rozdielnej miere. V roku 1990 existovalo viacero okresov, v ktorých bol

nedostatok zariadení sociálnej starostlivosti (tab. 5). Samozrejme medzi okresmi existovali výrazné rozdiely v zameraní a v kapacitách týchto zariadení. Z hľadiska relatívnych hodnôt (vzhľadom počtu obyvateľov) najlepšia situácia bola v okresoch Dunajská Streda, Senica, Svidník, Bratislava-vidiek, Žiar nad Hronom, Považská Bystrica, v ktorých dosahovala v sledovanom období najvyššie hodnoty. V roku 1990 najviac lôžok na 10 000 obyvateľov pripadalo v okrese Dunajská Streda (89), Senica (79), Svidník (69) a Žiar nad Hronom (65). Na druhej strane najmenej lôžok dlhodobo vykazujú okresy Rožňava (17), Trnava (24), Prievidza (26), Trebišov a Poprad (29), Dolný Kubín (32), Komárno, Trenčín, Zvolen a Žilina (37).

Z analýzy priestorového rozmiestnenia zariadení sociálnej starostlivosti za rok 2001 môžeme vidieť ich výraznú koncentráciu v západnej resp. juhozápadnej časti republiky (obr. 1). Tento jav je zreteľný napr. pri rozmiestnení domovov dôchodcov, ktoré boli v uvedenom roku pomerne husto a rovnomerne rozmiestnené na území bývalého Západoslovenského kraja. Boli lokalizované nie len v mestách, ale i v menších obciach, čím vytvorili sieť, ktorá pomerne dobre pokrývala celé územie západného Slovenska. Čo sa týka počtu, ich pokrytia a dostupnosti domovmi dôchodcov najlepšia situácia bola v okresoch: Senica, Trnava, Dunajská Streda a Levice. Nepokrytým územím domovmi dôchodcov bolo okolie Piešťan, Bánoviec nad Bebravou a Nových Zámkov, ktorých však dostupnosť do najbližších zariadení bola oveľa lepšia ako v ostatných častiach Slovenska. Riedka sieť domovov dôchodcov bola v mnohých okresoch východného (Humenné, Bardejov, Stará Lubovňa, Michalovce, Košice-okolie), ale aj stredného Slovenska (Čadca, Dolný Kubín, Veľký Krtíš). Možno povedať, že pokrytie týchto dvoch krajov sieťou domovov dôchodcov bolo s výnimkou niektorých miest (Banská Bystrica, Košice, Prešov, Lučenec, Rožňava, Turčianske Teplice) veľmi riedke. Veľký nedostatok a dopyt po uvedených zariadeniach bol najmä v okresoch južného Slovenska, čo súviselo najmä so starnutím obyvateľstva. Podobnú diferenciaciu môžeme vidieť i v rozmiestnení ostatných zariadení sociálnej starostlivosti, ktoré boli viac zastúpené v bývalom Západoslovenskom kraji. Len zariadenia pre mládež mali pomerne hustú sieť na území Východoslovenského kraja. Najhoršia situácia vo vybavenosti sociálnou infraštruktúrou bola na strednom Slovensku. Tu sa nachádzala len riedka sieť centier, v ktorých boli lokalizované ústavy sociálnej starostlivosti, pričom takmer nepokryté naďalej zostali celé oblasti napr. Liptov, široké okolie Banskej Bystrice, veľké územie juhoslovenských kotlín apod. Na mape (obr. 1) môžeme vidieť regionálne diferenciacie sociálnej infraštruktúry na okresnej úrovni, pričom táto je sledovaná prostredníctvom kapacity (celkového počtu miest) v ústavoch sociálnej starostlivosti v jednotlivých okresoch.

7. EVALUÁCIA ÚROVNE ŠTRUKTURÁLNEJ VYBAVENOSTI KRAJSKÝCH A OKRESNÝCH MIEST

Pri posudzovaní úrovne štrukturálnej vybavenosti krajských a okresných miest je potrebné vnímať dve úrovne: zastúpenie jednotlivých zariadení v okresných a krajských mestách vo väzbe na optimálnu štruktúru zariadení a optimalizáciu štandardov jednotlivých druhov vybraných zariadení (v prípade ak je štandard stanovený) vo väzbe na navrhované minimálne (optimálne) štandardy. Na stanovenie optimálnych štandardov jednotlivých druhov vybavenosti pre krajské a okresné mestá bolo potrebné vychádzať

Obrázok 1 Regionálna diferenciácia sociálnej infraštruktúry na Slovensku v roku 2001

z podrobného stavu sociálno-ekonomických funkčných zložiek v území mesta a jeho spádového územia a z toho vyplývajúcich potrieb. V transformačnom období nemali všetky krajské a podobne ani okresné mestá zastúpené vybrané zariadenia sociálnych služieb v štruktúre – domovy sociálnych služieb, domovy dôchodcov a detské domovy. Domovy sociálnych služieb boli prevažne lokalizované mimo miest, často v nevyhovujúcich objektoch, čo platilo v mnohých prípadoch aj pre domovy dôchodcov. Mnohé nové potrebné zariadenia definované v § 18 zákona NR SR č. 195/1998 Z.z. nie sú v súčasnom období ešte zriadené. Účelom vybavenosti bolo poskytovanie služieb obyvateľstvu, fyzickým a právnickým osobám. Keďže nebolo efektívne umiestňovať celú vybavenosť na základnej miestnej úrovni, bolo potrebné do kvality poskytovania služieb vybavenosti zahrnúť i dopravný faktor. Jeho kvalitatívny aspekt bol vyjadrený formou časovej dostupnosti. Časová dostupnosť vybavenosti, lokalizovanej v krajských a okresných centrách v transformačnom období nespĺňala požiadavky kvality života. Ekonomická efektívnosť lokalizácie infraštruktúry bola len z časti ovplyvňovaná charakterom územia a len v niektorých prípadoch vychádzala z porovnania ponuky a dopytu po týchto zariadeniach (z ekonomickej optimalizácie zariadení vybavenosti). Je potrebné zdôrazniť, že vybavenosť krajských a okresných miest bola nedostatočná a mestá nespĺňali funkciu centier osídlenia (z aspektu sociálnej infraštruktúry), ako aj administratívnych centier, bez ohľadu na územnosprávne usporiadanie.

8. ZÁVER

Pri zohľadnení ekonomickej a sociálnej situácie spoločnosti je potrebné hľadať efektívnejšie a perspektívnejšie formy sociálnej pomoci a vytvoriť takú sieť zariadení sociálnych služieb, ktorá bude odrážať skutočné potreby obyvateľstva. Dôležitým východiskom pre optimalizáciu siete zariadení sociálnej infraštruktúry na Slovensku je i detailná analýza a zhodnotenie jej vývoja a súčasného stavu v regiónoch Slovenska. V predložennom príspevku sme sa pokúsili práve o takúto analýzu, ktorej cieľom bolo zachytiť vývoj a regionálnu diferenciáciu rozmiestnenia zariadení sociálnej infraštruktúry na Slovensku. Zo zistených výsledkov súčasnej situácie a priestorového rozloženia zariadení sociálnej infraštruktúry na Slovensku vyplýva, že jej dnešnú úroveň a rozvoj výrazne determinuje nedostatok finančných zdrojov, čo sa odráža aj na jej poddimenzovanosti a priestorovej diferenciácii. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že vo väčšine regiónov (okresov) je nedostatok týchto zariadení vzhľadom na dopyt zo strany obyvateľstva, pričom existujú regióny (okresy severného a východného Slovenska) v ktorých nedostatok týchto zariadení komplikuje, už aj tak dosť ťažkú situáciu obyvateľom v týchto regiónoch. Úlohou štátnej správy by mala byť aktívna podpora siete sociálnej pomoci na miestnej úrovni a na regionálnej úrovni zabezpečenie jednotlivých druhov zariadení sociálnej infraštruktúry v závislosti od potrieb obyvateľstva.

Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu 2/3083/23, ktorému bol udelený grant na základe odporúčania Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

Literatúra

Atlas SSR. Bratislava: Slovenská akadémia vied; Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980. 296.

- HOCH, R.1984. *Potreba rozvoja infraštruktúry*. Ekonomický časopis, 32, 2, 164-179.
- MICHÁLEK, A. (2004). *Vývoj a súčasný stav regionálnej štruktúry a regionálnych disparít na Slovensku*. In. Ira,V, Vaishar,A,eds.: Časopriestorové aspekty transformačných procesov v Českej republike a v Slovenskej republike. Geografický ústav SAV, Bratislava, 78-83.
- MICHÁLEK,A.,PODOLÁK,P.(2001). *Socio-economic situation as a factor of demographic development*. Moravian Geographical Reports 9,1, 2-10.
- MINISTERSTVO VÝSTAVBY A REGIONÁLNEHO ROZVOJA 2003. Operačný program – základná infraštruktúra. MV a RR SR, Bratislava.
- PISCA, L.1974. *Sociálna politika*. In. Slovensko III. Ľud, I. časť. Obzor, Bratislava.
- RIEDLOVÁ, M. a kol.1983. *Obecná ekonomická geografia*. SPN, Praha.
- STANEKOVÁ, E. 1983. *Úloha infraštruktúry v územnom rozvoji*. Ekonomický časopis, 31, 9, 859-866
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR 2000. *Regionálne porovnania v SR*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR 2002. *Štatistická ročenka regiónov SR 1996-2000*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. *Štatistická ročenka okresov SR za rok 1990-1995*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. *Štatistické ročenky krajov SR za roky 1972, 1973, 1974, 1975, 1986*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. *Štatistické ročenky ČSSR za roky 1960, 1970, 1980, 1990*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. *Štatistické ročenky SR za roky 1995, 2000*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. *Zariadenia sociálnych služieb v SR v roku 2001*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. *Zariadenia sociálnych služieb v SR v roku 2002*. Bratislava.
- www.sazp.sk
- www.geocities.com

Development and regional differentiation of social infrastructure in Slovakia

Summary

Level of social infrastructure which along with technical infrastructure greatly influences the overall development of territory is an important attribute of populations satisfaction. Territories or regions with well-developed infrastructure are mostly economically stronger and advance more rapidly. The paper deals with evaluation of the development and spatial distribution of social infrastructure facilities. Attention is also paid to position and significance of social infrastructure in territorial development of regions and towns. It identifies drawbacks in location of these facilities in some regions, it studies conditions and causes of imbalanced spatial diversification. The paper is divided into two parts. The first part concentrates on observation of the quoted attributes of social infrastructure in the pre-transition (socialist) stage and the second part analyses conditions of development, the present state and spatial evaluation of development of facilities in transition period with emphasis on the situation in regions and towns of Slovakia.

It was found out, for example, that the time accessibility of facilities located in regions and in regional and district centres in both study periods did not satisfy the requirements in terms of life quality . The fact that economic efficiency of location of social infrastructure was only partly influenced by nature of territory and only in some case it leaned on comparison of offer and demand of these facilities (economic optimisation of services) is also interesting. Apart from these principal results, the paper also contains important information and knowledge on social infrastructure and can be a suitable basis (analytical material) for optimisation of social infrastructure network in Slovakia.